

PEER REVIEW IN ACADEMIC PROMOTION AND PUBLISHING: ITS MEANING, LOCUS, AND FUTURE

Diane Harley in Sophia Krzys Acord v posebni publikaciji Centra za študije in visoko šolstvo (CSHE – Center for Studies in Higher Education), ki deluje v okviru Kalifornijske univerze (Berkeley), prikazujeta enega od vidikov širšega projekta o prihodnosti znanstvenih komunikacij. Publikacija je bila objavljena marca 2011 na spletnem naslovu <http://escholarship.org/uc/item/1xv148c8>.

Projekt The future of Scholarly Communication poteka od leta 2005 in ga financira Fundacija Andrewa W. Mellona. Raziskava je osredotočena na komunikacijske potrebe in prakse raziskovalcev v potekajočih (angl. *in-progress*) raziskavah. Med drugimi se postavljajo naslednja vprašanja:

- Kaj želijo znanstveniki v različnih temeljnih disciplinah narediti v svojih raziskavah in z rezultati teh raziskav in katere nove oblike komunikacije podpirajo ali ne podpirajo teh potreb?
- Kako nameravajo znanstveniki razširjati in zbirati vložke svojega dela v različnih fazah življenjskega cikla znanstvene komunikacije?
- Kakšni so prevladujoči trendi v raziskovalnih in komunikacijskih praksah?
- Kakšna sta namen in globina zahtev po novih modelih komuniciranja na različnih področjih in v različnih disciplinah?
- Kako institucije in drugi deležniki podpirajo te potrebe znanstvenikov, če jih sploh?

CSHE je o izsledkih objavil že več obširnih študij, ki so dostopne na njihovi spletni strani (<http://cshe.berkeley.edu>). Povzamemo jih lahko v spoznanje, da je potreben bolj občutljiv akademski promocijski sistem, ki bo manj odvisen od citatne metrike, od suženjske podložnosti zaznamovanim časopisom in univerzitetnim založbam ter bo ustavil tendenco prenašanja odgovornosti za ocenjevanje znanstvenih dosežkov na takšne avtomatske nadomestke celovitih kriterijev znanstvenega ugleda. Raziskovanje teh pojavov je postalo nuja zaradi novih izzivov, ki nastajajo pri recenzijah v interdisciplinarnih raziskavah, v hibridnih disciplinah, pri razvoju novih online izdaj, pri močno računalniško podprtih pod-

disciplinah, pri kooperativnih projektih velikega obsega, pri naraščajočem obsegu skupinskega avtorstva, zaradi naglega naraščanja števila publikacij nizke kakovosti, zaradi različni zahtev vlad, fundacij, univerz in posameznikov po odprtem dostopu do publikacij, ki izvirajo iz javno financiranih raziskav, vključujoč pridobljene podatkovne baze.

Izzivi proučevanja sedanjega in prihodnjega stanja recenziranja se zaostrujejo z vprašanjem naraščanja stroškov objavljanja visoko kakovostnih znanstvenih publikacij, zaradi česar se – posebej v univerzitetnih okoljih – porajajo alternative v obliki odprtega dostopa tako do časopisov kot do knjig. Celoten sistem je obremenjen z nerealističnimi pritiski oblasti na raziskovalce v manj razvitih državah, da morajo svoje raziskave objavljati v najbolj selektivnih recenziranih izdajah, s čimer pogojujejo dodeljevanje javnih sredstev in vključevanje v mednarodne projekte. To ima za posledico naraščajočo poplavo publikacij nizke kakovosti, kar otežuje učinkovito prakso recenziranja, ki sicer sloni na univerzah in je zajeta v plačah njihovih kadrov. Čas, ki ga ti kadri lahko namenijo recenzijam, je že davno izčrpan.

Poročilo "Recenzije za akademsko promocijo in objavljanje: pomen, mesto in prihodnost" zajema pet vsebinskih sklopov: (i) pregled stanja recenziranja v akademskem okolju na sploh, (ii) priporočila za premik naprej, (iii) raziskovalna agenda za proučevanje vplivov na akademski status, (iv) zborniki iz delavnic v okviru projekta, (v) pregled literature.

PREGLED IN OZADJE

Recenzije so prvenstveno način ocenjevanja in nadzora kakovosti v akademskih okoljih. Opozarjajo na najbolj kakovostna dela, obenem pa so vrata za vstop novih idej v znanstveni prostor. Vzdržujejo splošne standarde in prepoznavajo individualno odličnost. Regulirajo priložnosti za znanstveno kariero ter so tesno povezane z ugledom in priznavanjem znanstvene vrednosti v izrazito tekmovalnih akademskih okoljih.

Obstaja več oblik recenzij:

- *Razvojne recenzije* – znanstvenik dobiva odzive na potekajočo raziskavo iz neformalnih mrež, kot so laboratoriji, dopisovanje s kolegi, blogi ipd.
- *Recenzije predpublikacij* – znanstvenik posreduje nekatere rezultate svoje raziskave na simpozijih, konferencah, spletnih straneh, repozitorijih, kar pa se od discipline do discipline zelo razlikuje.
- *Recenzije publikacij* – publiciranje raziskovalnih rezultatov ima različne oblike, ki gredo skozi določen bolj ali manj zahteven ocenjevalni postopek.
- *Recenzije postpublikacij* – temeljijo na citatih in podobnih bibliometričnih pristopih, podeljenih nagradah in priznanjih ipd.
- *Recenzije podatkov in drugih znanstvenih proizvodov* – ocenjujejo se podatkovne baze, dokumentarni filmi, spletne strani, programska oprema.
- *Institucionalne recenzije v primeru habilitacij in promocij* – institucije izberejo svoje ocenjevalce na podlagi njihove odličnosti in od njih pridobijo javne ali interne recenzije.
- *Recenzije za dotacije* – presoja se perspektivnost projekta in njegovega nosilca.
- *Kumulativne recenzije* – v primerih podeljevanja življenjskih nagrad in priznanj, izvolitev v elitne znanstvene organizacije ipd.

Velik poudarek je na recenzijah publikacij. Starejši znanstveniki zahtevajo od mlajših najmanj takšen obseg in kakovost objav, kot so ju zmogli sami. Mladi zato izbirajo iste časopise in založbe. V želji po hitrejšem napredovanju pošiljajo v objavo enormne količine člankov, kar povzroča nezaustavljivo "hiperprodukcijo". Da bi bila bibliografija obširnejša, objavljajo po "rezinah" v čim večjem številu indeksiranih časopisov. Starejši znanstveniki so zaprepani, ko mlajši kolegi v rekordnem času presežejo njihovo število objav in jih začno izpodrivati z njihovim lastnim "orožjem". To je še posebej očitno v manj razvitih okoljih, kjer mladi hitreje najdejo pot do elitnih časopisov kot starejši. Uredništva teh časopisov pa imajo vse hujše glavobole zaradi padajoče kakovosti člankov.

Oblike objavljjanja se v zadnjem obdobju občutno spreminjajo in utemeljeno je vprašanje, ali dosedanja načini recenzij sploh dohitevajo ta razvoj? Kdo vse to plačuje? Univerze govorijo o krizi recenzij in znanstvene komunikacije sploh.

PRIPOROČILA

1. Izpolnitev recenzentskih postopkov

Treba je izpolniti recenzije pri zaposlovanju, habilitaciji, promociji in dotacijah kot način zmanjševanja pomembnosti sekundarnih indikatorjev: kvalitativni vpogled v delo mora nadvladati pomen imprimaturja publikacij in bibliometričnih kazalcev, s katerimi je enostavno manipulirati. Zagotoviti je treba:

- transparentnost rezultatov znanstvenega delovanja posameznika,
- izbiro najuglednejših in neodvisnih recenzentov,
- prednost manj številčnim, a temeljnim objavam,
- uredniško izločitev neakovostnih prispevkov,
- zmanjšanje pomena izdajatelja publikacije kot dokaz njene kakovosti,
- osredotočenost recenzije na znanstveni dosežek.

2. Skrb za znanstveno kritiko

Člani akademske skupnosti morajo kot posamezniki skrbeti za znanstveno kritiko znotraj in zunaj akademije ter pri tem:

- uveljavljati znanstveno objektivnost,
- zavračati prakso upoštevanja nerecenziranih publikacij,
- skrbeti za upravičen ugled tudi še neuveljavljenih časopisov, založb itd.,
- podpirati nove oblike objavljjanja znanstvenih del, posebej v digitalni obliki.

3. Skrb za avtorsko zaščito del

Institucije morajo poskrbeti za avtorsko zaščito del svojih znanstvenikov, tudi če so v odprtem dostopu, s tem da:

- zagotavljajo javni dostop in arhivsko zaščito v okviru repozitorijev,
- uvajajo licence Creative Commons,
- osveščajo avtorje glede njihovih pravic v novih pogojih komuniciranja.

4. Spodbujanje alternativnih možnosti objavljjanja

Institucije morajo podpirati razumne modele javno dostopnih publikacij in spodbujati alternativne možnosti objavljjanja. Pri tem morajo:

- uveljavljati odprt dostop do znanstvenih del, vključno s podatkovnimi bazami, izvirajočimi iz raziskav, ki so

- jih financirali javni finančni skladi,
- podpirati kakovostne časopise, ki delujejo na neprofitni osnovi,
- razlikovati med "dobrimi" in "slabimi" praksami objavljanja in preprečevati monopole,
- priznati, da kakovostne objave zahtevajo tudi pokritje določenih stroškov.

5. Skrb za transparentnost

Obnoviti je treba trg znanstvenih časopisov in odpreti vprašanje protimonopolne zakonodaje. Za transparentnost je treba:

- natisniti cene na publikacije,
- omogočiti diseminacijo posameznih člankov (separatov) po nizki ceni,
- uvesti tiskanje na zahtevo (angl. *print-on-demand*) pri univerzitetnih založbah.

6. Različni načini dostopa

Za različne skupnosti ustvariti različne načine dostopa do znanstvenih del, kar vključuje:

- prošnje avtorjem za dostavo člankov preko e-pošte,
- povezave v knjižničnih katalogih do iskanega dela na internetu,
- poenostavitev medknjižnične izposoje,
- internetno izmenjavo člankov med kolegi.

V prihodnje bo treba raziskave usmeriti na področja sociologije (sociologija znanja, analize omrežij, organizacijsko vedenje), ekonomike (študije stroškov in koristi, teorije izbire), psihologije, antropologije, politologije, informacijskih znanosti (bibliometrika, študije uporabnikov), statistike in medijskih študij (digitalno okolje, medijska ekologija).

UGOTOVITVE DELAVNIC

Delavnica o tipih, standardih, uporabi, zlorabi in stroških recenzij

Obstajajo trije zaskrbljujoči problemi, in sicer samosvoja ravnanja založnikov, poplava nekakovostnih člankov in prepuščanje avtorskih pravic zunanjim dejavnikom. Komercialni založniki so požrešni na denar ter temu podreajo kriterije in diseminacijo, čemur se podreajo tudi recenzije. Promocijski sistem v znanosti sili v objavlanje za vsako ceno, če gre za vredne rezultate ali ne. Resne recenzije bi to ogrozile, zato jih zamenjujejo ocene po načelu "roka roko umije, obe pa obraz". Čeprav IKT omogoča izjemno dostopnost znanstvenih dognanj,

so sedanje generacije celo na slabšem kot nekdane, ker je velik del prispevkov "zaklenjenih" kot lastnina bolj ali manj uglednih (beri monopolnih) založnikov zunaj akademije. Celo vodilna znanstvena društva se pogosto spremenijo v takšne neusmiljene založnike, ki pretok idej ovirajo, namesto da bi ga pospeševali.

Delavnica o spletu kot alternativni sedanjemu sistemu recenzij

Govorila je o nujnih spremembah v sistemu akademskega napredovanja, o selektivnem recenziranju, o zaježitvi poplave objavljanja, o načinih podpiranja mladih znanstvenikov in o bolj učinkovitih praksah zagotavljanja recenzij. Institucije nujno potrebujejo recenzije zunanjih avtorjev, ker le tako lahko pridejo do realnih ocen kakovosti svojih lastnih sodelavcev. Razumno je treba razlikovati recenzije posameznih člankov od celovite ocene kakovosti avtorjevega znanstvenega prispevka – lahko ima serijo pozitivno ocenjenih objav, njegova vloga na znanstvenem področju pa je neopazna. Za celovito recenzijo aktivnosti znanstvenika pridejo v poštev korespondenca, mentorstvo pri doktoratih, predavateljski tečaji, projektni predlogi, recenzentska in uredniška vloga. Bibliometrika je spodbudila marsikaj koristnega, a tudi inflacijo povprečnosti, ki računa, da se bo neke le izmuznila kritični presoji, kar se tudi dogaja in glede tega obstajajo že kar ustaljeni prijemi, vredni oznake "akademska korupcija". Ni enoznačnega odgovora na vprašanje, ali naj bo recenzija anonimna ali odprta, ker imata oba pristopa dobre in slabe strani. Časopisi pogosto "strašijo" z impozantno listo recenzentov, dejansko pa odločajo kar uredniki.

Delavnica o vlogi društev, založb, knjižnic, informacijskih centrov in podobnih deležnikov

Obravnavali so nove modele publiciranja in trženja ter obvladovanje stroškov v zvezi z njimi. Mnogi so se zavzeli za razmejitev društev od publiciranja, člankov od časopisov, za vzajemni sistem recenzij in za bolj objektivno presojo "prestižnosti". Potrebni bi bili skupni arhivi ali repozitoriji člankov. Bistven bi bil dostop do primarnih podatkov, ki jih "lastniki" praviloma zaklenejo, čeprav so pogosto drago plačani iz javnih sredstev in bi dopuščali še mnoge obdelave z različnih vidikov, ne pa da iz njih nastane ena sama objava. Manjkajo celovitejša raziskava uporabnikov in uporabe novih oblik publiciranja, zato prevladujejo povsem zastarele predstave o tem, kar je še posebej občutljivo v knjižničarstvu. Raziskovalna skupnost bi se morala odločneje zoperstaviti golemu komercialnemu interesu, ki na različne načine omejuje uporabo učinkovitih sredstev znanstvenega komuniciranja. Večkrat je bila poudarjena nova vloga knjižnic in knjižničarjev kot

kreatorjev in upravljavcev repozitorijev neobjavljenega gradiva, pri katerem izstopajo primarne podatkovne baze. "Univerzitetne knjižnice se morajo spremeniti v servise, ki so namenjeni univerzitetni skupnosti za menedžiranje in diseminacijo digitalnega gradiva, proizvedenih s strani univerzitetnih institucij in njihovih sodelavcev".

Delavnica o odprtem dostopu

Kdo odloča o "odprtju" dostopa do recenziranih člankov in kako se je treba pogajati o alternativah lastniškim avtorskim pravicam? Publiciranje je povezano s stroški in modeli odprtega dostopa morajo rešiti tudi to vprašanje. Resnica je takšna, da več ko je govora o odprtem dostopu, več je zaklepanja na spletu in stopnja privatizacije znanja je v univerzitetnih okoljih danes večja, kot je bila kdaj koli v zgodovini. Akademske institucije bi morale svojim ljudem koordinirano zagotoviti najmanj naslednji dve pravici: dolgoročno dostopnost gradiva in zaščito avtorstva. Sedaj se za to borijo različne civilne iniciative, vendar je to nesporna obveznost univerz, ki na vse skupaj gledajo preveč od strani. To velja tudi za njihov odnos do znanstvenih objav, kar prepuščajo profitnim organizacijam, ki potem otežujejo pretok znanja, namesto da bi same prevzele to dejavnost in zagotovile optimalnejše pogoje za delovanje sistema recenzij. Vzor je lahko institucionalni repozitorij DSpace@MIT, ki temelji na klavzuli: "Vsi predavatelji in raziskovalci prenesejo na MIT neekskluzivno dovoljenje, da naredijo njihove znanstvene članke dostopne javnosti in da upravljajo z avtorskimi pravicami za te članke z namenom odprte diseminacije". Na enakih osnovah na Harvardu deluje DASH ter repozitoriji na vse številnejših univerzah.

Franci Pivec